

POLONYA'DA KOOPERATİF HUKUKUN GELİŞMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER*

Çeviren :

Remigiusz BIERZANEK

Doç. Dr. M. Zafer ÜSKÜL

1. GİRİŞ

17 Şubat 1961 tarihli Kooperatif Şirketler ve Federasyonlarına İlişkin Polonya Yasası (1), kooperatif açısından olduğu kadar planlı ekonomiye sahip bir ülkede devletle kooperatifçiliğin karşılıklı ilişkilerini düzenleme modellerinden biri olarak hukuksal açıdan da ilginç bir deneyi ortaya koymaktadır. 1961 yasası, karşılaştırmalı hukuk alanında, kooperatifçilik konusunda en kolay anlaşılır ve en ayrıntılı yasama işlemlerinden birisidir. Bu nedenle uygulamada çoğu kez «kooperatif yasası» olarak adlandırılır (2).

(*) Remigiusz Bierzanek, «Quelques considérations sur le développement du droit coopératif en Pologne (la loi de 1961). içinde: *Revue de Etudes Coopératives*, 1968, S. 151, s. 41-54.

(1) 1961 yasasının Fransızca metni Uluslararası Çalışma Büosunca «Série législative» içinde yayınlanmıştır: 1961, Pol. 1.

(2) Yasa 191 maddeden oluşmaktadır ve 3 bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm (1-157 md.) kooperatif şirketlere ilişkin hükümleri; ikinci bölüm (158-186 md.) kooperatif federasyonlarına ve Yüksek Kooperatif Kuruluna ilişkin hükümleri; üçüncü bölüm de (187-191 md.) geçici ve son hükümleri kapsamaktadır. Birinci bölümde, 1. başlık bütün kooperatif şirketler için ortak hükümleri; 2. başlık da, üç ayrı kesimde, tarımsal üretim kooperatiflerine, iş kooperatiflerine ve konut kooperatiflerine ilişkin özel hükümleri kapsamaktadır.

Yasa, uzun tarihsel geleneği olan ve ulusal ekonomide günümüzde önemli bir yeri olan bir hareketi ilgilendirmektedir (3). Polonya yasa koyucusu, kooperatifçilerin bilinçlerine yerleşmiş olan 1920 yasasının ilkelerine dayanmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda planlı ekonomi sisteminde kazanılan deneyleri geniş ölçüde göz önünde tutmuş ve sonuçta özde olduğu kadar biçimsel yapılarında da özgün çözümler getirmiştir.

Bu nedelerle, 1961'de kurulan hukuksal rejim çerçevesinde kooperatif yaşamının deneyini göz önünde tutarak, yasa konusunda bazı düşünceleri ortaya koymak yararlı görünmektedir. Üstelik, yürürlüğe girişinin beşinci yıldönümünde yasa, Polonya'da hukukçular ve kooperatifçiler arasında tartışma konusu olmuştur (4).

2. YASA TASARISININ HAZIRLANMA BİÇİMİ

Yasa tasarısının hazırlanmasında iki evre birbirinden ayrılabilir. Kooperatif örgütler, tasarının hazırlanmasına aktif olarak katılmışlardır. Bununla birlikte, bu örgütlerin rolü, hazırlık evrelerine göre farklı olmuştur. 1954'de Bakanlar Kurulu Kooperatif Merkez Birliğinden yeni bir kooperatif yasası tasarısı hazırlamasını istemiştir.

Birlik bürosu çerçevesinde ve ilgili bakanlıklar temsilcilerinin katılmasıyla yürütülen çalışmalar sonunda bir tasarı hazırlanmış ve bu tasarı 1956 Temmuzunda Parlamento'ya sunulmuştur. Parlamento komisyonu, tarımsal üretim kooperatiflerine ilişkin hükümlerle tamamlanmasını isteyerek tasarıyı geri çevirmiştir.

- (3) 1966 yılı sonunda Polonya'da 10.524 kooperatif bulunmaktaydı. Bunlar tüketim kooperatifleri (258 kooperatif ve 2.554.000 ortak), tarımsal pazarlama ve satış kooperatifleri (2.350 kooperatif ve 4.016.000 ortak), iş kooperatifleri (2.773 kooperatif ve 514.000 ortak), küçük sanatlar satış ve pazarlama kooperatifleri (372 kooperatif ve 50.000 ortak), sebze ve meyva pazarlama kooperatifleri (141 kooperatif ve 306.000 ortak), konut yapım kooperatifleri (991 kooperatif ve 436.000 ortak), tarımsal üretim kooperatifleri (1.214 kooperatif ve 32.000 ortak), sütçülük kooperatifleri (523 kooperatif ve 885.000 ortak), sağlık kooperatifleri (246 kooperatif ve 84.000 ortak) ve öbür kooperatiflerdir (4 kooperatif ve 3.000 ortak). Bunlar ülke ticareti iş hacminin % 50,4'ünü, endüstriyel üretimin % 10,3'ünü, kentlerde konut yapımının % 36,1'ini ve ekonomik plâna göre 1970 yılında % 66'sını gerçekleştirmektedir.
- (4) Yüksek Kooperatif Kuruluna Bağlı Kooperatif İncelemeler Enstitüsü, 1966 Haziranında Polonya'da kooperatifçiliğin hukuksal sorunları konulu özel bir oturum düzenlemiştir.

1956 Ekimi siyasal olaylarından sonra, - «yaşamın yenilenmesi», «sapma»ların yok edilmesi üzerine tutkulu bir ortamda - yasa tasarısı hazırlık çalışmaları yeni bir biçim almıştır. Kooperatif Merkez Birliği, hukuk profesörleri, Yüksek Mahkeme yargıçları ve kooperatif federasyonlarının uygulamacı hukukçularından oluşan bir komite kurmuş ve bu komite tasarımı hazırlama amacıyla verimli bir çaba göstermiştir. Bu çalışmalar sırasında, 1958 Haziranında, bir kooperatif örgütleri ulusal konferansı toplanmış ve kooperatiflere ilişkin yasa tasarısını ilgilendiren «bellibaşlı tezler» tartışılıp oylanmıştır. Bu doküman, kooperatif hukukun özel sorunları üzerinde kooperatifçilerin tavırlarını yansıtan kısa açıklamalarla birlikte 145 «tez»i kapsamaktadır. Hazırlık çalışmaları sırasında, özel konulara ilişkin bazı tezler reddedilmekle birlikte, kooperatifçiler konferansında benimsenen düşünceler tasarının hazırlanmasında temel olmuştur. 1958'-de, bir küme milletvekili, hukukçulardan oluşan kooperatifçilik komitesinde hazırlanan tasarımı meclise sunmuştur (5).

Konusu nedeniyle tasarı sürekli parlamento komisyonlarının yetkisini aştığından, Meclis tasarımı incelemek üzere bir Olağanüstü Parlamento Komisyonu kurmuştur. Aynı zamanda, Adalet Bakanlığına bağlı olan ve o sırada Medeni Kanun ile Medeni Usul Kanunu tasarısını hazırlamakta olan Kodifikasyon Komisyonunun danışma niteliğindeki düşüncesi sorulmuştur. Parlamento komisyonunun ve özellikle üç alt komisyonun (genel sorunlar, kooperatif federasyonları ve tarımsal üretim kooperatifleri ile konut yapım kooperatiflerinin sorunları alt komisyonları) çalışmaları sırasında tasarı ayrıntılı olarak incelenmiştir. Çok sayıda değişiklik ve ekleme önergesi sunulmuştur. Özellikle kooperatif federasyonlarının ve ulusal kurulların hak ve ödevlerini belirlemek ve aşırı ayrıntılı hükümlere yer vermemek için önergeler verilmiştir. Böylece değiştirilen tasarı 17 Şubat 1961'de Meclisçe kabul edilmiştir.

Polonya yasa koyucusu - duraksamalardan sonra da olsa - tüm kooperatif çeşitlerine ilişkin hükümlerin tümünü içinde toplayan tek bir yasa sistemini seçmiştir. Bu açıdan anımsatmak gerekir ki,

(5) Sözkonusu yasa tasarısı için bkz.: R. Bierzanek, «Vers un nouveau droit coopératif en Pologne», içinde: **Coopération**, Paris, 1957, s. 11.

ilk tasarı sınırlı niteliği ve tarımsal üretim kooperatiflerine uygulanabilir olmaması nedenleriyle geri çevrilmiştir. Tartışmalar sırasında sık sık ortaya atılan düşünce, bütün kooperatiflerin ülke kooperatif hareketinin birliğini vurgulayan tek metne bağlı olması ve bunun uygulamada yarar sağlayacağı düşüncesi idi. Bununla birlikte, yasama çalışmaları sırasında, çeşitli kooperatif türlerinin özelliklerini göz önünde tutma ve sonuçta belirli türdeki kooperatifler için geçerli çok sayıda hükmü yasaya koyma zorunluluğu duyulmuştur. Bu nedenle, üç tür kooperatif için - tarımsal üretim kooperatifleri, iş kooperatifleri ve konut yapım kooperatifleri - özel bölümler ayrılmıştır. Bütün kooperatifler, yasanın, bütün kooperatifler için ortak hükümleri kapsayan I. bölümünün ilk maddesine tabiyken, yukarıda sayılan üç tür kooperatif fazladan aynı bölümün ikinci maddesinin özel kesimlerinin hükümlerine de tabidirler. Özel hükümler, ortakların aynı zamanda kooperatif görevlisi olduğu iş kooperatiflerindeki özel hukuksal ilişkiler gibi özel durumları, konut yapım ve tarımsal üretim kooperatiflerinde özel hukuka ve toprak hukukuna bağlı mülkiyet sorunlarını belirlemektedir.

3. KOOPERATİFİN HUKUKSAL REJİMİ

1961 yasası, kooperatiflerin örgütlenmesindeki geleneksel sisteme temel değişiklikler getirmemiştir. 1920 yasası gibi, 1961 yasası da kooperatiflerin bir genel kurula, bir denetim kuruluna, bir yönetim kuruluna ve bir yöneticiye sahip olmalarını gerektirmektedir. 1961 yasasının getirdiği yenilik, «denetim kurulu»nu basitçe «kurul» haline dönüştürmesidir. Çünkü bu kurumun yetkileri, denetim kavramını çok aşmaktadır ve basit «kurul» sözcüğü günlük yaşamda kullanılmaktadır. Ayrıca, yasa, kooperatifleri yasaca öngörülen bu organlara ek organlar kurmaya açıkça yetkili kılmıştır.

Bununla birlikte, en çok tartışılan sorunlardan biri, kooperatif ana sözleşmelerinin kooperatif federasyonlarınca denetimi ve kooperatiflerin kuruluşunun denetimi olmuştur. 1920 yasasına göre, bir yerde aynı türden bir kooperatif var olsa bile, kurucular istedikleri yerde istedikleri tür kooperatifi kurmakta özgürdürler. Bu düzenlemenin sonuçları doyurucu olmamış ve bu yüzden de, 1934 yılında yasada yapılan değişiklikle, yeni kooperatif kurucularının, Federasyondan yeni kooperatifin ekonomik yararlılığını ka-

nıtlıyan bir belge almaları zorunluluğu getirilmiştir. Bu belge kooperatifin tescili sırasında mahkemece istenmektedir. Bu sistemin yararlılığı genel olarak kabul edilmiştir. Bir yandan çok zayıf ve yeterli ekonomik araçlardan yoksun kooperatiflerin kurulmasını engelleme olanağı vermekte; öte yandan da, denetim işlevi kooperatifçilerin kendilerine yani kooperatifsel gelişmeyle çok yakından ilgili kooperatif federasyonlarına bırakıldığından kooperatifsel gelişmeyi durdurmamaktadır.

İkinci Dünya Savaşından sonra, planlı ekonomi çerçevesinde, kooperatifler üzerindeki denetimi bu açıdan güçlendirmek gerektiği düşünülmüş; bu nedenle de, 1949 yılında yasada yapılan bir değişiklikle, federasyonlar kooperatifler için örnek ana sözleşmeler hazırlamaya yetkili kılınmıştır. Mahkemeler de yalnızca örnek ana sözleşmeye uygun ana sözleşmeleri tescile yasayla zorunlu tutulmuştur. Sözünü ettiğimiz bu hüküm 1956'dan sonr sert bir eleştiriye konu olmuştur. Çünkü, kooperatifçiler, bu hükmü, kooperatiflerin yaşamına uygunsuz bir karışma olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle de, yeni yasanın ön tasarısı 1949'dan önceki sistemi benimsemiştir. Ancak, çalışmalar sırasında, yasa koyucular, daha liberal eğilimlerle ekonomik planların gerçekleştirilmesine katılan işletmelerin kuruluşu ve yapısı üzerinde belirli bir denetimin kurulmasını amaçlayan görüşler arasında bir uzlaşma sağlamışlardır. 1961 yasasına göre, bir kooperatifin ana sözleşmeleri, belirli bir kooperatif tipi için yetkili merkezi federasyonun hazırladığı «ilkeler»e uygun olmak zorundadır. Öte yandan, ekonomik yararlılığa ilişkin belge isteme sistemi korunmuştur. Bununla birlikte, kamu yönetiminin yerinden yönetime kayması süreci içinde yetkilerinin giderek artması nedeniyle ekonomik işletmelerin kuruluşunda bazı yetkiler isteyen yerel yönetimler yararına bir hüküm de konmuştur. Bunun sonucu, yasa hükmüne göre, ekonomik yararlılık belgesi, merkezi kooperatif federasyonunca «yetkili halk konseyi prezidyumu ile anlaştıktan sonra» verilmekte ve ana sözleşmelerdeki değişiklikler - eğer amaç, konu yada kooperatifin faaliyet alanına ilişkinse - aynı prezidyumun onamasına sunulmaktadır.

Geçen yılların deneyine göre, 1961 yasının getirdiği çözüm, uygulamada zorluk yaratmamıştır. Bununla birlikte, ana sözleşmelerin kapsamı üzerinde federasyonların etkisinin azalmasının,

kooperatifçilerin ana sözleşmeleri daha esnek ve çeşitli kooperatiflerin koşullarına daha uygun kılınmasına katkıda bulunması beklenirken, yasa bunu sağlayamamıştır. Bu nedenle, merkezi federasyonların «ilkeler» kavramını çok geniş bir biçimde yorumlama ve çok sayıda özel hükmü bu kavram içine sokma eğilimi eleştirilmektedir. Federasyonların kooperatiflere, ekonomik faaliyet alanında olduğu kadar ana sözleşme hükümleri konusunda da deney yapma olanağını tanıması istenmektedir.

4. KOOPERATİF FEDERASYONLARI

1920 yasasına göre, başka birçok ülkede olduğu gibi Polonyo'da da kooperatifler çeşitli hukuksal biçimlerde - dernek, ticaret şirketi, kooperatif - federasyonlar kurmakta özgürdüler. Uygulamada, kooperatif biçimini isteyerek kabul ediyorlardı, ancak örgütlenmelerinde ve faaliyetlerinde kooperatifler topluluğu olarak federasyonlar bazı konularda - örneğin «bir kişi, bir oy» ilkesi konusunda - kooperatif hukukundan ayrılıyorlardı. 1961 yasası, bütün kooperatifleri ve kooperatif federasyonlarını tek bir yasaya tabi kılarak durumu aydınlığa kavuşturmuştur. Kooperatifler de kooperatif federasyonları da yasada ortak bir ad altında yer almışlardır: «Kooperatif örgütler». Kooperatiflere ilişkin hükümler yasanın 1. bölümünde, federasyonlara ilişkin özel hükümler yasanın 2. bölümünde yer almıştır. 2. bölümde özel hüküm bulunmayan durumlarda, federasyonlara da 1. bölüm hükümleri uygulanmaktadır.

Yasa, merkezi federasyonlar, öbür federasyonlar yani ulusal federasyonlar yada uzmanlaşmış ulusal federasyonlar arasında önemli bir ayrım yapmaktadır. Kooperatiflerin, ana sözleşmelerinin ve birlik kongre kararlarının verdiği görevlerden başka yasayla öngörülen bazı kamu görevlerini de yerine getirmekle yükümlü merkezi federasyonlara üye olması zorunluymuşken, başka birliklere katılmak isteğe bağlıdır. Merkezi federasyonların yetkileri çok geniştir. Üye kooperatifleri denetlemenin yanında, kamu iktidarları karşısında üye kooperatiflerin yararlarını temsil eder; eğitim faaliyetlerini geliştirir; yasanın deyişiyle «özel hükümlere uygun olarak ve yetili halk konseyleri prezidyumuyla anlaşarak kooperatiflerin ekonomik ve mali planlarının hazırlanması için direktifler düzenler» ve «üye kooperatiflerle ilgili alanda ulusal ekonomik planların gerçekleştirilmesini sağlar».

1961 yasa, **Kooperatif Yüksek Kurulunu** kurmuştur. Bu kurul, federasyonların, kooperatiflerin gelişmesiyle ilgili derneklerin, işçi sendikalarının, köylü sendikalarının ve Polonya Bilimler Akademisinin yolladığı yüzden fazla üyeye sahiptir. «Kurul»un statüleri Bakanlar Kurulunun onamasına sunulmuştur. Yılda iki kez toplanan kurulun ve kurul prezidyumunun yetkileri çok çeşitli olmakla birlikte geniş değildir. Kurulun görevi, bütün olarak kooperatif hareketin gelişmesini gözetmek, kamu iktidarları karşısında ve yabancı ülkelerde kooperatif hareketi temsil etmek, girişimlerde bulunmak ve düşünce belirtmektir. Kurul yada prezidyumu somut sorunlar üzerinde ender olarak karar vermektedir. Örneğin, ikircikli durumlarda Kurul kooperatiflere, üye olmaları gerekli federasyonu bildirir. Federasyon denetçilerinin yetkilerini elinden alabilir.

Merkezi federasyonların ve mahkemelerin, örgüt konusunda kooperatiflerin denetimine ilişkin yetkileri açık ve ayrıntılı bir biçimde saptanmıştır. Denetim kurulu genel kurulca, yönetim kurulu ana sözleşme hükümlerine uygun olarak genel kurul yada denetim kurulunca seçilir. Ancak, yöneticilerin faaliyeti yasa, ana sözleşme, merkezi federasyonların yada Kooperatif Yüksek Kurulunun kararları hükümlerine uymadığında, merkezi federasyonun kooperatif yöneticilerini görevden alma ve bir yılı aşmayan bir süre için başkalarını görevlendirme hakkı vardır. Yasa, bu dönemin bitiminde, kooperatif yönetiminin ana sözleşmeye uygun olarak seçilmiş organlara geçmesini gerektirmektedir. Yasa, görevden alınan kişilere, merkezi federasyon kuruluna başvurma hakkını da tanımaktadır. Ayrıca, yasa, genel kurul kararıyla hakları zedelenen her ortağa dava açma olanağı sağlanmaktadır. Bu dava, yasaya, ana sözleşmelere ve merkezi federasyon yada Kooperatif Yüksek Kurulu kararlarına aykırılık nedeniyle açılabilir. Son olarak, yasa merkezi federasyonların yönetimine kooperatifleri tasfiye yetkisi vermektedir. Bu yetki, halk konseyi başkanlığıyla anlaşarak ve kooperatiflerin faaliyeti yürürlükteki yasalara, kooperatif federasyonlarının kararlarına ciddi olarak aykırı olduğunda yada yetkili federasyonun temel öğütlerine uymadığında, ayrıntılı incelemelerden sonra kullanılabilir.

Merkezi federasyonun yönetimi, kooperatif genel kurullarının kararlarını iptale yasaca yetkili kılınmıştır. Ancak, bu yetki yalnızca bu kararların yasa hükümlerine yada kooperatif federasyon-

larının «planlı ekonomi, maliye ve yatırım konularındaki disiplin kurallarına ilişkin» kararlarına aykırı olması durumunda kullanılabilir.

Planlı ekonomiye sahip devletlerde, ulusal ekonomik planları uygulamakla görevli kamu iktidarları ile kooperatifler arasındaki yetki sınırlaması, kuşkusuz kooperatif hukukun en önemli sorunları arasındadır. Hazırlık çalışmaları sırasında bu sorun derinlemesine ve ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bazen iktisatçılar şu düşüncüyü ortaya atmışlardır: Ulusal ekonomik planlar dışında kalan alanlarda faaliyette bulunmakla yetinmek ve böylece planları gerçekleştirmekle yükümlü organların denetiminden kurtulmak belki de kooperatifçilik için daha iyidir. Ancak bu düşünce kooperatifçilerce kesin olarak benimsenmemiştir. Kooperatifçiler, ülkenin ekonomik kalkınmasının en önemli sorunlarının çözümüne etkin olarak katılmanın - ortaklar açısından olduğu kadar kooperatif hareketin geleceği açısından da - görevleri olduğu düşüncesindedirler.

Bu nedenle, doğrudan kamu iktidarlarınca değil fakat kooperatif federasyonlarınca gerçekleştirilen denetim ve gözetim, o dönemde, kooperatifler için yararlı, kamu yararı açısından da doyurucu olarak değerlendirilmekteydi. Şimdi de bu değerlendirme genel olarak aynıdır. Öte yandan, yasanın uygulanmasına ilişkin son tartışmalarda, kuramsal açıdan olduğu kadar uygulama açısından da, kooperatiflerin örgütlenmesine ilişkin yasa hükümleri açık ve ayrıntılı iken ekonomik alanda yasanın birkaç genel kurulla sınırlı olması ve özel yasa ve kararnamelere yollama yapmasının ortaya çıkardığı belli bir oransızlığa değinilmektedir. Bu eleştiri elbette geçerlidir. 1961 yasının hazırlık çalışmaları sırasında bu oransızlık göze çarpmış ve iktisatçıların da yardımıyla kooperatiflerin ve ulusal planı gerçekleştirme sorumluluğuyla yükümlü kuruluşların ekonomik faaliyet alanlarını ayrıntılı bir biçimde sınırlama olanakları tartışılmıştır. Kooperatiflerin uyacağı, kamu iktidarlarınca saptanacak ekonomik göstergelerin tanımlanmasına ve kooperatif kuruluşların yararlı buldukları ekonomik kararları almakta özgür olduklarının belirlenmesine çalışılmıştır. Ancak bu çabalar doyurucu uygulanabilir bir sonuca ulaşmamıştır. Çünkü, ekonomik durum hızlı gelişmektedir ve denetim önlemlerinin uygulama alanı değişebilir durumdadır. Bu durum da, ulusal planı gerçekleştirme sorumluluğu taşıyan kuruluşların yetkilerini, bükülmez bir biçim-

de, uzunca bir dönem yürürlükte kalacak bir yasada saptama olanağı vermemektedir.

Belki gelecekte, ülkenin ekonomik kararlılığı belirginleştikçe ve deneyler ürünlerini verdikçe, yasaların hükümleri bu açıdan açıklık kazanacaktır. Şimdilik, sorunları, yıldan yıla, merkezi federasyonların kamu iktidarlarına danışarak alacağı kararlarla düzenlemek gerekmektedir. Bu çözüm, örneğin gelir fazlasının dağıtımını konusunda kabul edilmiştir. Yasa bu konuda çok genel bir hüküm taşımakta; gelir fazlasının «genel kurul kararıyla dağıtılacağını» ve bu dağıtımın «mali ekonomiyi yöneten ilkelere uygun» olması gerektiğini öngörmektedir. Uygulamada, merkezi federasyonlar, her yıl, Maliye Bakanlığıyla anlaştıktan sonra genel kurulun üyelere dağıtabileceği en fazla gelir fazlası oranını ve toplumsal hizmetlere ayrılacak payı saptar. Artan gelir fazlası kooperatifin gelişmesi için kullanılır. Bu oran, yıldan yıla, ülkenin ekonomik durumuna göre değişir.

5. ÖZEL KOOPERATİF TÜRLERİ

İş kooperatiflerinin, tarımsal üretim kooperatiflerinin ve konut yapım kooperatiflerinin özellikleri özel bir düzenleme gerektirmiştir. 1961 yasası, bu açıdan, hukuksal ve toplumsal sorunlara önemli bir çözüm getirmiştir. Tarımsal üretim kooperatifleri konusunda, toprak hukuku ve medeni hukukun konularına giren karmaşık sorunlar arasından fazlanın dağıtımını ilkeleri ile ilgili bir tavır takınmak gerekmekteydi. Öbür sosyalist ülkelerdeki uygulamanın tersine Polonya'da toprak ulusallaştırılmamıştı. Bu nedenle, bir üretim kooperatifinde kendi istekleriyle birleşen kooperatifler, toprak sermayelerini getirmektedirler. Bu koşullarda, «herkese çalışmasına göre» biçiminde anlatılan sosyalist ilkenin katı bir biçimde uygulanması, kooperatiflerde toprağı ve başka mülkü olmayan köylülerin toplanması sonucunu doğuracaktı. Buna karşı, «herkese katkısına göre» ilkesinin uygulanması, kooperatifin tüm niteliklerinden yoksun bir şirket yaratılması sonucunu doğurabilir. Bu nedendir ki, yasa kooperatiflere şu yetkiyi vererek orta yolu kabul etmiştir: Kooperatifler, ana sözleşmelerde toprak sermayenin kooperatifçe bedel karşılığı kullanabileceğini (bu kural 15 ha.'dan fazla olanlar için uygulanamaz); kârın bir bölümünün, kullanma hakkının bedeli olarak, ortaklara toprak sermayeleri ve

geri verilebilir öbür sermayeleri oranında dağıtılabiceğini (dağıtılacak miktar toplam gelir fazlasının ve merkezi federasyonca saptanan oranların % 20'sinden fazla olamaz) öngörebilirler.

1961 yasası, yaşlılık, hastalık yada kaza nedeniyle iş yapabilme yeteneğinin sürekli olarak kalmaması durumuna bağlı toplumsal sorunlara doyurucu çözüm getirmemiştir. Yasa, iş yapabilme yeteneğini yitiren ortağın ana sözleşmelerde belirtilen tüm ortaklık haklarını koruyacağını ve koyduğu sermayenin kullanılması karşılığında bir bedel isteyebileceğini belirtmekle sınırlı kalmıştır. Bu çeşitli sorunlar, tarımsal üretim kooperatifleri ortaklarının ve onların ailelerinin emekliliklerine ilişkin 1965 özel yasasında daha doyurucu çözümler bulmuşlardır. Bu yasanın hükümleri şu ilkeye dayanmaktadır: Topraklarını kooperatife veren ortaklar emekliliğe hak kazanırlar ve ödemenin miktarı «üretim araçlarının toplumsallaştırılması derecesine» yani kooperatifin şu yada bu kategoride bütünleşmesine bağlıdır.

Polonya'da tarımsal üretim kooperatiflerinin sayısının çok olmadığı bilinmektedir. Ülkenin ekilebilir arazisinin yalnızca % 1'ini işlemektedirler. Faaliyetini serbest giriş ilkesine dayalı biçimde geliştirerek, ekonomik ve toplumsal açılardan, ülkenin tarım ekonomisinin ilginç bir kesimini oluşturmaktadırlar. 1961 yasası, kooperatif yaşamın bu kesiminde durumun kararlılık kazanmasına ve gelişmesinin hukuksal temelinin kurulmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Başka bir hukuksal sorun, ortağın kooperatiften çıkması yada sermayesini üye olmayanlar yararına kullanması durumlarında toprak sermayesini geri çekmesi sorunudur. Bu sorun elbette kooperatifin - ana sözleşmelere uygun olarak - sermaye olarak konulan toprağın sahibi durumuna gelmediği zaman söz konusu olur. Bu durumda, yasa, ana sözleşmeler öngörmüşse, kooperatiflere toprağı kullanmayı yararlanma (intifa) hakkına dönüştürme ve toprağın iyi işletilmesi gerektiriyorsa bu haktan yararlanma olanağı vermektedir. Sermayesini geri çeken ortak, sermaye olarak koyduğu toprağı yalnızca, bu toprağı geri alması ortak işletmenin çıkarlarına zarar vermiyorsa geri alabilir. Aksi durumda, ortağa, ortağın çıkarıyla kooperatifin çıkarını uzlaştırmaya çalışarak başka bir toprak verilir.

İş kooperatifleri konusunda, başka bir hukuksal sorun 1961 öncesinde çok tartışılmıştır: Ortaklık niteliği, iş hukukunca öngörülen tüm sonuçlarıyla görevlilik niteliğini birlikte getirir mi? Yasa tartışmayı şöyle bitirmiştir: Ortaklık niteliği görevlilik niteliğine zorunlu olarak bağlı değildir. Bununla birlikte, uygulamada bu iki durumun uyuşmasına engel yoktur. Öte yandan, yasa, kooperatifin görevlisi olmayan ortak sayısını sınırlamaya yönelik hükümler kapsamaktadır. Özellikle yasa şu ilkeyi koymaktadır: İşçinin kooperatife ortak olduğu an ile çalışmaya başladığı an arasında geçen zaman altı ayı geçemez. Kooperatifin hatasıyla böyle bir anlaşmaya varılamazsa, ortak uğradığı zararların medeni hukuka uygun olarak ödettilmesini isteyebilir. Öte yandan, kooperatife, görevlendirmedığı ortakları eleme olanağı vermek için, kooperatiften çıkarma dışında kayıt silme kurumu öngörülmüştür. Ortaklıktan çıkarma ana sözleşmelerde belirtilen görevlerini yerine getirmeyen ortaklara uygulanırken, hata işlemeksizin kendilerini kooperatife bağlayan ekonomik bağları terkeden ortakların kayıtları silinebilir. Kayıt silmeye ilişkin hüküm, uzun süre kooperatifte görev almayı reddeden iş kooperatifleri üyelerine uygulanabilir.

Konut yapım kooperatiflerinin hukuksal yapısı çok çeşitli yönler ve büyük pratik önem göstermektedir. Polonya kooperatif hareketinin bu kesimi, özellikle 1961'den bu yana büyük bir dinamizmle gelişmekte ve hızla yayılmaktadır (6). Kabul etmek gerekir ki, bu hızlı gelişme 1961'de öngörülmeven yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır.

1961 yasası, konut yapım kooperatiflerinin üç ayrı türünün hukuksal temellerini kurmuştur: Konut kooperatifleri; konut ve yapı kooperatifleri ve özel ev yapım kooperatifleri. Birinci tür kooperatiflerde, ortak konut hakkı mülkiyet kavramına çok yakın, gerçek bir haktır. Mülkiyet kavramından farklılık, üyelerin ortak gereksinimleri karşısında bu hakkın bazı sınırlamalarla karşılaşmasında kendini gösterir. Böylesi gereksinimlerin haklı kıldığı durumlarda, ortaklar, isteklerine bakılmaksızın yer değiştirmeye zor-

(6) Konut yapım kooperatiflerinin üye sayısı 1956'da yalnızca 35.200 iken bu sayı 1960'da 146.300, 1966'da ise 436.000 olmuştur. Konut yapım kooperatifleri kentlerde konutların 1956-1960 döneminde % 8,7'sini, 1961-1965 döneminde ise % 23,5'ini yapmıştır. Bu oranın, plân hedeflerine göre, 1966-1970 döneminde % 57 olması beklenmektedir.

lanabilir. Bunun için genel kurul kararı gerekir. Ancak, yer değişimini gerçekleştirmenin koşulu, ortakların daha önce yararlandıkları hakları karşılayacak başka bir konutun verilmesidir. İkinci tür kooperatiflerde, konuta hak kazanmaya ilişkin hükümler çok daha sınırlıdır. Bu kooperatiflerde, ortağın hakkı, ayrıcalıklı kiracının hakkına yakındır. Ortak konut hakkının geri alınması durumunda, kooperatif, eski ortağın sermayesini kendisine yada mirasçılara, ana sözleşmelerde belirtilen ilkelere göre geri öder. Bununla birlikte, kooperatife girişte öncelik ve eski ortağın konut hakkını kazanma olanağı, yasa hükümlerine uygun olarak eşine, çocuklarına ve kendisiyle oturmuş olmaları koşuluyla öbür akrabalarına tanınmıştır.

Bu hukuksal farklılıklar çeşitli yapı finansmanı sistemlerinden doğmaktadır. Konut kooperatiflerinde, konutun yapımı için gerekli kaynakları ortaklar ya kendi öz kaynaklarıyla ya da uzun vadeli banka borçlanmasıyla, kendileri sağlamaktadır. Konut ve yapı kooperatiflerinde ise, ortağın sermayesi yapı giderlerinin sınırlı bir bölümünü karşılar. Yapı giderleri devletçe ve önemli oranda, bu amaç için toplumsal fonları olan işletmelerce finanse edilir. Bu tür kooperatif üyesinin sermayesi - genel kural olarak, konutunun yapım giderlerinin % 15'ini aşmamaktadır - ortağa ancak ayrıcalıklı kiracı hukuksal durumunu kazandırır, konuta tam olarak sahip olma hakkı vermez. Ortağın, ortaklık niteliğini yitirirse sermayesini geri alma hakkı vardır. Son olarak, özel ev yapım kooperatifleri mevzuatı, özel hükümler kapsamaktadır. Binalar, yapımı bitinceye kadar kooperatifin malıdır, sonra kooperatif mülkiyet hakkını üyelere devreder ve kendi varlığına son verir.

Son yılların deneyleri bu çeşitli türdeki kooperatiflerin yararlılığını kanıtlamıştır. En fazla yaygınlık kazanan tür, ortaklarına ayrıcalıklı kirca hakkı tanıyan kooperatiflerdir (kooperatif konutların % 90'ı). Bunun nedeni, bu sistemin az kişisel katkı gerektirmesi, buna karşın ortağa barınma ve haklarını çocuklarına aktarma olanağı vermesidir. Devletin de bu kooperatif biçimini desteklemekte yararı vardır, çünkü bina spekülasyonunu engellemektedir.

Bütün bunlara karşın, üç tür konut yapım kooperatifi sisteminin yeterince yumuşak olmadığı ve bazı özel gereksinimleri karşılamadığı eleştirisi yapılabilir. Yasa başka türde konut yapım koo-

peratifleri kurulmasını yasaklamamakla birlikte, taşıdığı hükümlerle ve özellikle finansmana ilişkin hükümlerle, başka türde kooperatifler kurulmasını özendirmemektedir. Bununla birlikte, gelişme olanağına sahip bir kaç kooperatif türü vardır. Bunlardan biri, devlet mülkü olan binalardaki konutları işletme kooperatifleridir. Bu türde kooperatifler, savaştan sonra, belediyelerle uzun vadeli kira sözleşmeleri yapılarak kurulmuştur. Bunlar binaların yönetimini geliştirmeye ve kiracıların gereksinimlerine göre bakımlarını sağlamaya katkıda bulunmaktadırlar.

1961 yasasının hükümlerinden biri, eleştirileri üzerine çekmiştir: Evli kadınların haklarına ilişkin hüküm. Salt yönetsel yararlar için öncelik vererek, yasa koyucu şu ilkeyi koymuştur: Konuta hak kazandıran ortaklık niteliği, bu hak eşlerin ortak mal varlığına ilişkin bile olsa, eşlerden yalnızca birisine tanınabilir. Bu eleştiri ilke olarak haklıdır. Çünkü, Aile Yasasında tanımlanan eşlerin haklarının eşitliği ilkesiyle çelişmektedir. Bu eleştiri pratik nedenlerle de haklıdır. Gerçekten, konut kooperatifleri, ortaklık niteliğinin her iki eşe de birlikte tanındığı bir sistem özlenebilir. Bu çözüm, konuta ilişkin sorunlarla en az erkekler kadar ilgili olan kadınları kooperatif yaşamına daha eylemli olarak katılmaya itecektir. Ayrıca bu sistem, özellikle Çekoslovakya ve Demokratik Alman Cumhuriyeti gibi, öbür ülkelerde doyurucu sonuçlar vermiştir.

6. 1961 YASASI VE BÜTÜNLEŞME SORUNU

Bir başka sorun, yalnızca Polonya'da değil başka bazı ülkelerde de çok tartışılmıştır. Dağınık çok sayıdaki kooperatife güncel konjonktürün gerektirdiği ekonomik gücü kazandıracak bütünleşme sorunu.

Bütünleşme yanlıları bütünleşmenin ekonomik yararlarını belirtmekte ve büyük kooperatiflere, ortaklarla ve kooperatifin yerel organlarıyla bağları küçük kooperatiflerdeki kadar etkin bir biçimde koruyacak yerinden yönetilen bir örgütlenme sistemi önermektedirler. Ancak, 1961 yasasının, bir kooperatif organlarının haklarının ve yetkilerinin yerinden yönetim organlarına aktarılması sürecini hangi noktaya kadar olanaklı kıldığı sorusu sorulabilir. Kabul etmek gerekir ki, kooperatif gelişiminin bu yönü 1961'de yeterince göz önünde tutulmamıştır. Bütünleşme sorunu 1961'den sonra ortaya çıkmıştır. Özellikle tüketim ve konut yapım kooperatifçiliği

için sorun önem kazanmıştır. Tüketim kooperatifçiliği alanında, 1965 kongresi, 400 küçük kooperatifi, daha güçlü 20-25 bölgesel kooperatifte toplamayı amaçlayan bir birleşme planı kabul etmiştir.

Konut yapım kooperatifçiliğinde - ekonomik nedenlerle - çok sayıda konut kümeleriyle büyük kooperatifler kurma eğilimi vardır. Bu nedenle, geniş yetkili konut birimleri kurulması önem kazanmaktadır. Yasa, yönetim ve denetleme organlarının yetkilerinin yerel kurumlarına göçerilmesinde zorluk çıkarmamaktadır Genel kurulların yetkileri konusunda durum değişiktir. Ortakları en geniş hakları sağlama kaygısı taşıyan yasa koyucu, en önemli kararları alma yetkisini yalnızca «kooperatifin yüksek organı» olan genel kurula vermiştir. Bu nedenle, yerel kurulların kararlarına uygun olarak gelir fazlasının birimlere göre farklı ölçütlere dayanılarak dağıtılması yada özel birimlerin ortaklarına özel yükümlülükler konulması gibi önerilerin gerçekleştirilmesi yasada değişiklik yapılmasını gerektirmektedir.

SONUÇLAR

1961 yasanın yürürlüğe girişinin 5. yıldönümü nedeniyle, yasanın olumlu yönleri ve etkililiği çeşitli açılardan ortaya konulmuş bulunmaktadır.

1961 yasası, kooperatifçiliğin hukuksal durumunun kararlılık kazanmasına ve ülke ekonomisinde kapladığı önemli yeri sağlamlaştırmasına elbette katkıda bulunmuştur. Kooperatif işletmelerin planlı ekonomi sistemi içindeki durumunu sağlamlaştırmaya, bu konudaki hükümleri yeterli olmasa da ve başka yasa ve tüzük hükümlerine yollama yapsa da, katkıda bulunmuştur. Eleştiriler daha çok kooperatifçiliğin, çeşitli kooperatif türleri arasındaki artan işbirliği gereksinimini karşılamayan yapısına yöneliktir.

Bununla birlikte, kooperatif gelişmenin özellikle konut yapım kooperatifçiliği alanında, yeni düzenlemeler gerektirdiği tartışmalar sırasında ortaya çıkmıştır. Bu, 1961 yasanın yakın gelecekte değiştirilmesi sonucunu doğurabilir. Yasanın, kooperatif hukukuna ilişkin doktrin ve mahkeme kararlarının gelişmesi konusundaki dolaylı sonuçlarını da belirtmek gerekir. 1961 yasası, çok sayıda mahkeme kararı verilmesine yol açmıştır. Mahkemeler ve özellikle

Yüksek Mahkeme yasa hükümlerini açıklığa kavuşturma ve somutlaştırma olanağı bulmuşlar ve ilginç bir içtihat ortaya koymuşlardır. Doktrin, kooperatif hukukun sorunlarını giderek daha çok yansıtmaktadır. Bu konuya ilişkin çok sayıda yayın vardır. Bu yayınlar uygulamaya yönelik yorumlar, kuramsal incelemeler ve kooperatif hukuku ders kitaplarından oluşmaktadır. İncelemeler kooperatif hukukun geleneksel sorunlarına çözüm getirmekle kalmamakta, kooperatif hukukun anahtar sorunlarını da ortaya koymaktadır (7).

Kooperatif hukuku öğretimi konusunda, hukuk fakültelerinde okutulan öbür disiplinlerden ayrı bir hukuksal disiplin yaratılmasından yana yer almaktadır. Bunun nedeni de kooperatifçiliğin ülkenin ekonomik sisteminde önemli bir yere sahip olması ve kooperatif hukukun bilinmesinin adalet yönetiminde ve kamu hizmetlerinde görevli hukukçulara yarar sağlamasıdır. Demek ki, kooperatif hukuku Hukuk Fakülteleri Kurullarının öğrenciler için zorunlu kılmaya yetkili oldukları dersler arasına alınabilir. Kurulların çoğunluğu da zaten bu yönde karar almışlardır.

Böylece, kooperatif hukuku öğretimi, Polonya Üniversitelerinde hak ettiği yeri yavaş yavaş almaktadır.

--

(7) 1967 yılında iki ilginç monografi yayınlanmıştır: Varşova Üniversitesi yardımcı profesörlerinden R. Malinowski'nin «Devlet ve Kooperatifçilik» (Polonya dilinde) ve İş Kooperatifleri Merkez Birliği Başkan Yardımcısı Dr. J. Pietkiewicz'in «Ekonomik ve Toplumsal Derneklerin Ekonomik Faaliyetlerinin Eşgüdümü» (Polonya dilinde) adlı eserleri.